

TALABALIK DAVRIDA KASBIY MOYILLIK KASBIY IDENTIFIKATSIYALANISHNING MEZONI SIFATIDA

Annotatsiya. Maqolada talabalik davrida kasbiy moyillikning shakllanishiga kasbiy identifikatsiyaning ta'siri o'rganilgan. Unga ko'ra, talabalik davrida kasbiy moyillik tushunchasining mazmuni, uning tarkibiy tuzilmalari, bu boradagi nazariy yondashuvlarning tahlillari keltirilgan. Shuningdek, talabalik davrida kasbiy moyillik va kasbiy identifikatsiya o'rtasidagi aloqadorlik masalalari empirik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlari: talaba shaxs, kasb, kasbiy moyillik, kasbiy identifikatsiya, odamlar bilan ishlash, aqliy ish faoliyati, ishlab chiqarish faoliyati, estetika va nafosat, harakatchan faoliyat turlari, ryejali-iqtisodiy faoliyat turlari, kasbiy yo'nalganlik, kasbiy ma'lumot, kasbiy bilim.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ СКЛОННОСТЬ В СТУДЕНЧЕСКИЙ ПЕРИОД КАК КРИТЕРИЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ

Аннотация. В статье рассматривается влияние профессиональной идентификации на формирование профессиональных склонностей в студенческий период. По его словам, представлено содержание понятия профессиональной склонности в студенческий период, ее структурные структуры, а также анализ теоретических подходов в этом отношении. Также эмпирически проанализированы вопросы связи профессиональной ориентации и профессиональной идентификации в студенческий период.

Ключевые слова: личность студента, профессия, профессиональная склонность, профессиональная идентификация, работа с людьми, умственно-трудовая деятельность, производственная деятельность, эстетика и утонченность, виды подвижной деятельности, виды рутинно-хозяйственной деятельности, профессиональная направленность, профессиональная информация, профессиональные знания.

PROFESSIONAL TENDENCIES AS A CRITERIA OF PROFESSIONAL IDENTIFICATION DURING STUDENT PERIOD

Abstract. The article examines the influence of professional identification on the formation of professional inclinations during the student period. According to him, the content of the concept of professional inclination during the student period, its structural structures, and the analysis of theoretical approaches in this regard are presented. Also, issues of connection between professional orientation and professional identification during the student period were empirically analyzed.

Key words: student personality, profession, professional inclination, professional identification, working with people, mental work activity, production activity, aesthetics and refinement, types of mobile activities, types of routine-economic activities, professional direction, professional information, professional knowledge.

Albatta, kasbiy moyillikni shakllantirishni o'z ichiga olgan kasbiy yo'nalishni shakllantirish jarayoni murakkab va ko'p bosqichli, shuning uchun ushbu sohadagi ko'plab tadqiqotlarga qaramay, ushbu muhim, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan muammoning o'rganilmagan yoki etarlicha o'rganilmagan tomonlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Xususan, hozirgi vaqtda kasbiy yo'nalishning gender jihati yangi va erkin ishlab chiqilgan ilmiy yo'nalishdir. Jinsiy o'ziga xoslikni shakllantirish, gender maqomiga erishish va shaxsni

jamiyatning talablariga bo'ysundirish muammolari ijtimoiy-madaniy sharoitlarga qarab xatti-harakatlardagi gender farqlarini o'rganadigan bir qator tadqiqotlarda ko'rib chiqiladi.

Kasbiy yo'nalishning gender xususiyatlari muammosi etarlicha o'rganilmagan, ilmiy usullardan foydalangan holda olingan ishonchli faktlar juda kam, shuning uchun ushbu tadqiqot muhim vazifalardan birini hal qiladi - yangi faktlarni to'plash va ularni sharhlashga urinish. L.I.Bozovich, I. .Kon, V.A.Krutetskiy, N.S.Lukin, B.C.Muxina, E.M.Borisova, S.I.Vershinin, N.V. Samokina va boshqa mualliflarning asarlari o'smirlik davrida shaxsning kasbiy yo'nalishi xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan.

Yoshlarning kasbiy yo'nalishini shakllantirishni hisobga olgan holda, I.S.Kon kelajakdagi kasbiy faoliyatning ijtimoiy foydaliligi, rivojlanayotgan shaxsning turmush tarzini tashkil etuvchi individual xususiyatlari, shaxsning qiziqishlari, moyilligi, qobiliyatlari va jamiyatning ma'lum bir kasb vakillariga bo'lgan ehtiyoji o'rtasidagi muvozanatni o'rnatish bilan bog'liq jihatlarni ta'kidlaydi [7]. Insonning kasbiy o'zini o'zi belgilashiga biologik va ijtimoiy ko'plab turli omillar ta'sir qiladi. Ushbu maqolada ushbu muammo individual turmush tarzi xususiyatlarining ifodasi bo'lgan kasbiy moyilliklarni shakllantirishning gender xususiyatlarini o'rganish nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. V.Vdovin, I. A.Zaborskaya, E.A.Klimov, O.P.Nemenova va L.A.Xramtsova, N.S.Pryazhnikov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, kasbiy yo'nalishni shakllantirishga bir qator omillar ta'sir qiladi, masalan, umuminsoniy qadriyatlar tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, ijtimoiy muhit, shaxsning individual psixologik xususiyatlari, xabardorlik darajasi va boshqalar. Biz rus psixologiyasida qabul qilingan ong va faoliyatning birligi prinsipi asosida E. A. Klimov tomonidan ishlab chiqilgan binolarni hisobga olgan holda o'g'il va qizlarning kasbiy moyilliklarini shakllantirish jarayonini o'rgandik [5].

Olimlar ijtimoiy ta'sirga chidamli tug'ma psixologik fazilatlar mavjudligini tan olishadi: bular, shubhasiz, faoliyatning muvaffaqiyatiga ta'sir qiladigan moyilliklardir. Shunga qaramay, inson psixikasi sezilarli plastika va moslashish qobiliyatiga ega. Qobiliyatlar o'qitish orqali rivojlanadi va takomillashtiriladi va boshqa qobiliyatlar yordamida to'ldiriladi. Biz tashqi va ichki omillar va sharoitlar ta'sirida shaxsning rivojlanishi jarayonida paydo bo'lgan shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbiy yo'nalishni rivojlantirish zarur deb hisoblaymiz.

Umuman olganda kasbiy yo'nalishni va xususan kasbiy moyillikni shakllantirish jarayoni ongli ravishda amalga oshiriladi va o'z tanlovi bilan nafaqat shaxsiy mehnat ehtiyojlarini qondirish, amalga oshirishga hissa qo'shadigan qiziqarli biznes bilan shug'ullanish, balki boshqa odamlarga ham foyda keltirish istagida namoyon bo'ladi. Tanlangan kasb shaxsning manfaatlariga, moyilliklariga, qobiliyatlariga va shu bilan birga jamiyatning ma'lum bir kasb xodimlariga bo'lgan ehtiyojlariga mos kelishi kerak, bu sizning kasbingizning shaxsiy va ijtimoiy jihatlari (mazmunli va moslashuvchan tarkibiy qismlar) o'rtasidagi bog'liqlikni anglatadi.

Kasbiy moyillikni rivojlantirish jarayoni ko'p qirrali va faoldir. Bunda nufuzli kishilarning (o'qituvchilar, ota-onalar, katta do'stlar va qarindoshlar) maslahatlari, ularning kasbiy tajribasi, ommaviy axborot vositalaridagi ta'siri, o'quvchilarning mehnat va kasb-hunar ta'limi davridagi amaliyoti va yana ko'p rol o'ynaydi.

Kasb tanlashga kelajakdagi daromad miqdori, kasbiy tajriba va mahoratning o'sishiga mutanosib ravishda uni oshirish imkoniyati, uy-joy ehtiyojlarini qondirish, sog'liqni saqlash, dam olish, madaniy va ta'lim darajasini oshirish imkoniyatlari to'g'risida mavjud ma'lumotlar katta ta'sir ko'rsatadi [3]. Keling, kasbiy yo'nalish tizimida kasbiy moyillik qanday o'rin egallashini aniqlaylik. Biz kasbiy yo'nalish murakkab tuzilma bo'lib, motivlar, manfaatlar va dominant munosabatlar to'plamini ifodalaydi, degan taxmindan kelib chiqdik. Ushbu munosabatlar shaxsning qadriyat yo'nalishlari tizimi bilan belgilanadi va kasbiy faoliyatda shaxsning o'ziga va uning atrofidagi odamlarga, kasbiy faoliyat mazmuniga bo'lgan munosabati bilan farqlanadi.

Shaxsning kasbga munosabati shaxsiy qadriyatlar va munosabatlar asosida shakllanadi. U faoliyat turlariga, kasbiy tayyorgarlik shakllariga, ma'lum bir kasbning vakillari bo'lgan odamlarga, shuningdek, umuman ma'lum bir kasbning obro'siga bo'lgan munosabatlardan iborat. Bundan tashqari, inson ushbu kasbning kelajakdagi vakili sifatida o'ziga bo'lgan munosabatni

shakllantiradi: talablar darajasining etarligini baholaydi, o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini hurmat qilishning mumkin bo'lgan o'zgarishini belgilaydi. Bu shaxs uchun ma'lum bir kasbning hissiy jozibadorligi ifodasi sifatida kasbiy qiziqishlar bilan birga keladi. Yo'nalishning markaziy elementi - bu yoki boshqa xatti-harakatlar modelini tanlashni belgilaydigan motivlar - sub'ektiv motivlar.

Kasbiy moyillik - bu muayyan faoliyat turlariga bo'lgan istaklar, motivatsiyalar va ehtiyojlar. Muayyan ishning jozibadorligi va uning mazmuniga qiziqish insonning moyilligiga bog'liq. Shunday qilib, kasbiy moyilliklarning shakllanishiga yuqorida muhokama qilingan kasbiy yo'nalishning barcha elementlari ta'sir qiladi [8]. Kasbiy yo'nalishni shakllantirish jarayonini erkaklik va ayollik stereotiplari mavjudligini tan olmasdan ko'rib chiqish mumkin emas, bu erkaklar va ayollarning maqsadlaridagi farqlarni, ularning psixologik xususiyatlarini aks ettiradi [2].

"Gender" tushunchasi shaxsning biologik jinsiga qarab jamiyatning ijtimoiy va madaniy me'yorlari va kutishlari majmuini anglatadi. Kelajakdagi ayollar va erkaklarni tarbiyalash jarayonida shakllanadigan psixologik fazilatlar, xulq-atvor shakllari va kasbiy faoliyatning afzal turlarini aniqlaydigan jamiyatning umidlari. Tadqiqotchilar o'g'il va qiz bolalar psixikasidagi ba'zi ob'ektiv farqlarni qayd etadilar, bu esa pirovardida kasb tanlashga ta'sir qiladi. Misol uchun, qizlar o'z ona va chet tillarini o'g'il bolalarga qaraganda tezroq o'zlashtiradilar va og'zaki testlarda yaxshiroq ishlaydilar. O'g'il bolalar fazoviy oriyentatsiya va fazoviy fikrlash bo'yicha vazifalarni tezroq va samaraliroq bajaradilar.

Ammo umuman olganda, gender rolining o'ziga xosligi tarbiya, ta'lim sharoitlariga va jamiyatda shakllangan, ijtimoiy muhit va ommaviy axborot vositalari tomonidan singdirilgan stereotiplarning ta'sir darajasiga qarab shakllanadi va o'zgaradi. Adekvat gender identifikatorini rivojlantirish yoshlarning kelajakdagi ijtimoiy rollarini bajarishga muvaffaqiyatli moslashishini ta'minlaydigan muhim omildir [1]. Tadqiqotlarga ko'ra, patriarxal stereotiplarning qoldiqlari zamonaviy erkaklar va ayollar tasvirlari mazmunida saqlanib qolmoqda, bu ayniqsa qishloq hududlari aholisi uchun to'g'ri keladi.

Shaxsiy baxtning tarkibiy qismlari, erkaklar va ayollarning ko'nikmalari, ularning psixologik fazilatlar va xususiyatlari haqidagi g'oyalarni o'rganayotganda, Mehribonlik, iqtisodiy ko'nikmalar, erkakka bo'lgan muhabbat yigitlar va qizlar orasida haqiqiy ayol obrazi haqidagi g'oyalar reytingida eng yuqori o'rinlarni egallashi aniqlandi [4]. Erkak rolining asosiy mazmuni kasbiy faoliyat va moddiy boyliklarda muvaffaqiyatga erishishdir, shuning uchun yigitlar uchun kasb tanlash va ishlash uchun joy topish muhimdir. Xotin roliga nisbatan an'anaviy "erkak" munosabat yosh talabalarning rol kutishlarini tahlil qilishda kuzatiladi. Ularning fikriga ko'ra, ayol go'zal va mehnatkash bo'lishi, uy bekasi va onaning rolini yaxshi bajarishi kerak, kasbiy, ijtimoiy faoliyat, sport yoki sevimli mashg'ulotlar bilan shug'ullanish imkoniyati yoshlar tomonidan e'tiborga olinmaydi [6]. Qizlarning ayollarning shaxsiy baxti haqidagi g'oyalarida ikkita qarama-qarshi tendensiyaning kuzatish mumkin, ular ma'lum sharoitlarda ichki nizolarning sababi hisoblanadi.

Bir tomondan, qizlar yaxshi ta'lim va yuqori haq to'lanadigan kasb-hunar egallashga intilishadi, ikkinchi tomondan, ular o'zlarini ayol sifatida anglashni - turmush qurishni, erlarini parvarish qilishni va bolalarni tarbiyalashni xohlashadi. Xulq-atvor modelini tanlashda ota-ona oilasining namunasi katta ahamiyatga ega. Kelajakdagi kasbni tanlash erkak va ayolning xatti-harakatlarini o'zlashtirish bilan bir vaqtda sodir bo'ladi. Hozirgi vaqtda jinsga asoslangan an'anaviy mehnat taqsimoti o'z ahamiyatini yo'qotdi: ko'pchilik professional rollar jinsga qarab umuman farqlanmaydi. O'g'il bolalar va qizlarning birgalikdagi ta'limi va umumiy mehnat faoliyati ayollar va erkaklarning xulq-atvor normalaridagi farqlarni sezilarli darajada yo'q qiladi [4]. Shunga qaramay, hali ham odatda ayollar va odatda erkaklar kasblari mavjud bo'lib, bu jamoatchilik ongida gender stereotiplari mavjudligining natijasidir. Odatda ayol kasblari muloqot qobiliyatlari, yuqori hissiylik va samimiylilik bilan bog'liq; erkak kasblari faollik, oqilona fikrlash va professional malakani talab qiladi.

Kasbiy identifikatsiya (kasbiy mansublik) –har bir insonning eng muhim xususiyatlaridan biridir. Insonning o‘zi haqidagi tasavvuri-aksariyat katta yoshdagi insonlarning o‘zlari haqidagi tasavvurlarini ajralmas qismidir. Faoliyat qanchalik yoqimli bo‘lsa, bu tasavvur ham shunchalik uyg‘unlashgan bo‘ladi. Keyinchalik, inson o‘zini kasbidan uzoqda tasavvur qila olmaydi. Agar u biror-bir sababga ko‘ra, o‘zi uchun sevimli bo‘lgan ish bilan shug‘ullanishni davom ettira olmasa (ishsizlik, sog‘liqdagi muammolar, kasallik, nafaqaga chiqish) bu uning uchun chinakam hayotiy fojiyega aylanadi.

O‘z kasbiy tanlovini belgilash bir daqiqali tanlovga asoslanmaydi, balki bu jarayonga qadar avval boshlanadi hamda keyinchalik, ta‘lim va kasbni egallash bilan birga davom etadi. Tanlovning murakkabligi yana shundaki, bitta kasbni eng ma‘qbul deb topish hamda boshqalaridan voz kechishni anglatadi. Inson o‘z kasbiy tanlovini belgilash jarayonida duch keladigan kasbiy identifikatsiyaning (muvofiqlikning) 4 darajasini “zinapoyasini” ajratish mumkin.

-noaniq kasbiy identifikatsiya: hayot yo‘li tanlovi amalga oshirilmagan, qarera xususida aniq tasavvur mavjud emas, hatto inson o‘z oldiga maqsadni ham qo‘ymagan;

-o‘z ixtiyoriga mos bo‘lmagan (majburiy qabul qildirilgan) kasbiy identifikatsiya: inson o‘zining kasbiy kelajagi haqida shakllangan tasavvurga ega, biroq, ular tashqi ta’sirlar orqali (masalan, ota-ona) va mustaqil tanlov natijasi hisoblanmaydi;

-kasbiy identifikatsiya tanlov inqirozi: inson kasb tanlash muammosini angelaydi hamda uning yechimini izlaydi ammo birmuncha mos bo‘lgan varianti hali aniq emas;

-shakllangan kasbiy identifikatsiya kasbiy rejalar aniq-ravshan bo‘lib, bu anglangan mustaqil qaror natijasidir.

Talabalik davrida kasbiy identifikatsiyaning shakllanishiga kasbiy moyilikning ta’sirini o‘rganish maqsadida kasbiy identifikatsiya darajasini o‘rganish (A.A.Azbel, A.G.Gresovlar tomonidan ishlab chiqilgan) va “Kasbiy moyilikni aniqlash” metodikasi (L. Yovayshiv G.Rezapkinoy lar tomonidan ishlab chiqilgan) metodikalari o‘tkazilib, olingan natijalar miqdor va sifat jihatidan tahlil qilindi.

1-jadval

1-kurs talabalarining kasbiy identifikatsiya va kasbiy moyillik o‘rtasidagi aloqadorlik

Kasbiy moyillik mezonlari	Noaniq kasbiy	O‘z ixtiyoriga mos bo‘lmagan	Tanlov inqirozi	Shakllangan
Odamlar bilan ishlashiga	-0,10	-0,23**	0,01	0,17*
Aqliy ish faoliyatiga	-0,06	-0,16*	0,15*	0,1
Ishlab chiqarish faoliyatiga	0,04	0,08	-0,09	-0,05
Estetika va nafosatga	0,14	0,08	0,001	-0,08
Harakatchan faoliyat turlariga	-0,01	0,13	-0,03	-0,04
Ryejali-iqtisodiy faoliyat turlariga	-0,009	0,07	-0,02	-0,08

Jadval natijalariga ko‘ra, odamlar bilan ishlashiga moyillik o‘z ixtiyoriga mos bo‘lmagan kasbiy identifikatsiya bilan ($r=-0,23$; $p\leq 0,01$) qarama-qarshi ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligi ma’lum bo‘ldi. Shu o‘rinda ta’kidlash kerakki, talaba tomonidan tanlangan kasbga nisbatan ixtiyoriydan ko‘ra, majburlashning bo‘lishi ularda insonlar bilan bog‘liq kasbda faoliyat yuritishlariga to’sqin qiladi. Shuning bilan birga ularda tanlangan kasbiy faoliyatlariga nisbatan qiziqishning mavjud emasligidan dalolat beradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, odamlar bilan ishlashiga moyillik shakllangan kasbiy identifikatsiya bilan ($r=0,17$; $p\leq 0,05$) ahamiyatli aloqadorlikka ega ekanligini ko‘rishimiz mumkin. O‘z navbatida talaba shaxsida o‘zining kasbiy rejalar, qarorlarini mustaqil ravishda qabul qilishi ularda odamlar bilan ishlashga moyilligi kuchli namoyon bo‘lishi kuzatiladi. Shuningdek, talaba shaxsida kelajakda egallayotgan kasbiy faoliyatiga nisbatan ishtiyoq va itilishning kuchli ekanligidan dalolat beradi.

Tajriba natijalariga ko'ra, aqliy ish faoliyatiga moyillik, ishlab chiqarish faoliyatiga moyillik, estetika va nafosatga moyillik, harakatchan faoliyat turlariga moyillik, ryejali-iqtisodiy faoliyat turlariga moyilliklar noaniq kasbiy identifikatsiya, o'z ixtiyoriga mos bo'lmagan (majburiy qabul qildirilgan) kasbiy identifikatsiya, kasbiy identifikatsiya tanlov inqirozi, shakllangan kasbiy identifikatsiyalar bilan o'zaro bog'liq bo'lmasdan mustaqil hodisa ekanligi kuzatildi.

Keltirilgan fikrlardan ko'rinadiki, talabalik davrida kasbiy moyillikni shakllanishiga kasbiy identifikatsiyaning ta'sir masalasi o'rganilib, quyidagi xulosalarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ldik:

-shaxsda kasbiy moyillikning rivojlanishi ulardagi bilim, ko'nikma, malaka va tajriba bilan uzviy bog'liq bo'lishi kuzatiladi;

-talabalik davrida kasbiy identifikatsiyasining namoyon bo'lishi ulardagi kasbiy moyillik darajalari bilan uzviy aloqadorlikka ega ekanligi qayd etildi;

-talaba shaxsida kasbiy identifikatsiya va kasbiy moyilliklar o'rtasidagi aloqadorlikda differensial yondashuv mavjudligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bendas T. V. Gendernaya psixologiya : ucheb. posobiye. SPb., 2007. 431 s.
2. Bern Sh. M. Gendernaya psixologiya. SPb., 2001. 320 s.
3. Bukreyeva I. A. Problema osoznannogo professionalnogo vybora // Professionalnaya oriyentatsiya molodyoji v sovremennых sosialno-ekonomicheskix usloviyax : sostoyaniye, problemy, perspektivy / pod общ. red. Ye. Yu. Pryajnikovoy. Slavyansk-na-Kubani, 2009. S. 158–160.
4. Vvedeniye v gendernыye issledovaniya : v 2 ch. / pod red. I. A. Jerebkinoy. Xarkov ; SPb., 2001. Ch. 1. 708 s.
5. Klimov Ye. A. Psixologiya professionalnogo samo opredeleniya. Rostov n/D, 1996. 512 s.
6. Kobazova Yu. V. Vliyaniye gendernoy socializatsii na professionalnoye samoopredeleniye shkolnikov // Vestn. Chelyabinsk. gos. ped. un-ta. 2009. № 6. S. 53–63.
7. Kon I. S. Psixologiya starsheklassnika. M., 1980. 192 s.
8. Pryajnikov N. S. Professionalnoye i lichnostnoye samoopredeleniye. Voronej, 1996. 256 s.